

Miscellanea

(Adalékok az uráli nyelvek areális jelenségeihez)

A vogulban az ún. „kedveskedő mód” (praecativus) kifejezésére kétféle kicsinyítő képző szolgál: *-kwe* ~ *-ke* és *-riš* ~ *-rəš*. Maga a praecativus elnevezés BUDENZTÓL (NyK 19: 324) származik („precatív”). A praecativus az ige cselekvésének a cselekvő személy vonatkozásában kedveskedő, becéző (*-kwe* ~ *-ke*) vagy sajnálkozó, megvető (*-riš* ~ *-rəš*) jelentésárnyalatot kölcsönöz. A praecativus jelei egyéb mód- és időjelek után következnek; a praecativusjel után már csak igei személyragok állhatnak. Ez a disztribúció arra utal, hogy ez az igei forma a többi mód- és időjeles alakoknál jóval fiatalabb. Lássunk néhány példát a praecativus használatára: *É sa'irəpa tot ta xujiləhkwé* 'fej-széje ott fekszik, a kedves' (MUNKÁCSI, VNyj. 40); *É nuj-pilit ti ünlesakən* 'im [édes medve] posztós fészekben ültél' (uo.); *É totikem* 'szívesen, szeretettel hozok' (KÁLMÁN, ChrestVog.² 61); *É jätəl rumakəm äsən, nañ at äñsirisəm* 'kedves barátom vagy, nincs kenyerem szegénykének' (MUNKÁCSI, i. h.); *É minərisən jüw!* 'menj kedvesem, haza!' (uo.); *K tājepoalkən!* 'egyetek egy kicsit!' (uo. 221); *T miñkən jüw!* 'geh mal nach Hause!' (HONTI, System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda. Budapest 1975. 48. l.).

LEHTISALO (SUST 72: 381–382) a praecativus *-kwe* ~ *-ke* jelét a PU *-*kkz*- mozzanatos ige képzőből származtatja. Ez azonban a praecativus fiatal kori volta és a vog. *-kwe*, *-ke* kicsinyítő képzővel való nyilvánvaló összefüggése miatt (vö. *piykwe* 'fiúcska') nem valószínű (vö. LIMOLA: FUF 30: 257). A K és a T nyelvjárásban a praecativus csak a felszólító módban használatos. HONTI (i. m. 47) ezt a formát imperativus clemensnek nevezi. A praecativus *-riš* ~ *-rəš* jeles alakja ugyancsak kicsinyítő képzői eredetű: vö. *xum-rəš* 'emberke', *mārisəm* 'földredekém' (KÁLMÁN ChrestVog.² 41). (A *riš* ~ *rəš* lehetséges etimológiáját l. MSzFgrE, TESz. *rész* címszó alatt.) — A vogul praecativusról l. még MUNKÁCSI, VNyj. 40, 221; SZABÓ: NyK 34: 73–74; FUCHS: FUF 30: 163; KÁLMÁN, ChrestVog.² 56 kk.

Ilyen kicsinyítő (*-šiyə*, *-ije*) képzős igei alakok az osztjában is vannak, melyek — ugyanúgy, mint a vogulban — részint kedveskedést, részint szána-kozást, megvetést fejeznek ki. Ezekre a formákra az osztjában először STEINITZ (OVE 1: 228, 2: 120–121) figyelt fel. Például: *Šerk. ätijen matat ləkəp tūm | mā təm ästiyatem-šiyə* 'in eine schoßtiefe Blaufuchs-Grube | werde ich hinabgelassen' (STEINITZ, OVE 1: 400); *Šerk. . . nowə | läkka kərtəamat-ije* 'wanderte er rund um die . . . Welt' (i. m. 454). A rendelkezésünkre álló szöveg-anyag alapján úgy látszik, hogy az osztjában nem beszélhetünk teljes igei paradigmáról, hanem csupán arról van szó, hogy a *-šiyə*, ill. az *-ije* kicsinyítő

képző a folklór nyelvében bizonyos emocionális jelentésárnyalatok kifejezése céljából a harmadik személyű ragozott igei alakhoz járul(hat).

Kicsinyítő képzős igék (verbum deminutivum) a jurákban is ismeretesek: *-rka-*: *pīnādm* 'sich fürchten' ~ *pīnārkā-* 'sich ein wenig fürchten', *mīu-* 'machen' ~ *mīrkā-* 'ein wenig machen' (l. GYÖRKE, Wortb. 84–85, 88). HAJDÚ (ChrestSam. 64) szerint a jurákban a praecativusi forma a felszólító módban használatos. Például: *-γvr^o- / -kar^o-*: *jūle-γer^o* 'légy szíves, élj', *madaγart* 'kérek, vágđ', *γam-kart* 'légy szíves, edđ'.

Az a tény, hogy a kicsinyítő képzők praecativusi alkalmazása a két obi-ugor nyelvben és a velük távoli genetikai viszonyban álló jurákban egyaránt megvan, e nyelvек közeli szomszédságában leli magyarázatát. Itt tehát közös reális jelenségről van szó, amely az említett, egymással szomszédságba került rokon nyelvekben konvergens funkciófejlődés révén alakult ki.

MÉSZÖLY (FUF 33: 143) a magyar gyermeknyelvi *aluszkalj*, *eszikélj*-féle alakokat párhuzamba állítja a vogul praecativussal. Ez a párhuzam és a feltett genetikai rokonság azonban nem állja meg a helyét. A vogul *-kwe* ~ *-ke*-képzős praecativus — mint láttuk — viszonylag kései deminutívképzős alakulat, tehát ősi összefüggésről már csupán kronológiai okokból sem lehet szó. A magyar alakokban lévő *-kálj/-kél* elem a gyakorító *-kálj/-kél* igeképzővel azonos (vö. *járkál*), jóllehet az említett gyermeknyelvi formák kialakulására a *-ka/-ke* kicsinyítő képzős is hathatott. Erre azért is gondolhatunk, mivel a *-kálj/-kél* képzős „származékoknak lehet valamelyes kicsinyítő jellegük, k e d v e s k e d ő - f a m i l i á r i s hangulatuk” (l. A mai magyar nyelv rendszere I, 349).

STEINITZNél (OVE 2: 82) olvassuk a következő sorokat: „*tāγa* [‘Platz, Stelle’] dient oft zur Bildung von substantivierten Verbalnomina.” Ezt a megállapítást a KT (976) adatai is alátámasztják: *V tāγi*, DN *tāγa*, Kaz. *tāγi*, O *tāγa* ‘Ort, Stelle’: *V kánčəysāt t. tōñəmtīm* ‘я умею писать’ (*kančəysā-* ‘schreiben’), *līsəytıl t. sātwal* ‘naurun hohotus kuuluu’ (*līsəγ-* ‘lachen’). A *tāγi* ezekben a szerkezetekben cselekvést, történést kifejező főnevek képzésére szolgál. A folyamat a következő módon mehetett végbe: *lopəltā tāγi* ‘horgászó hely’ → (a horgászó helyen végbemenő cselekvés =) ‘horgászás’ (vö. GÜLYA: NyK 66: 383). Van azonban a *tāγi*, *tāγa* ‘Ort, Stelle’ főnévnek egy másik — az előbbiből fejlődött — szerepköre is: esetragos, illetőleg *ewəlt* névutós alakjai ige- nevek mellett időhatározói névutói szerepben használatosak. Az időhatározói funkció az elvont főnévképzői funkcióból könnyen megérthető. Például: O *tām lələñ ūisna ləwəltiñdən toγana lələna ətələñ-ki*, *al-uełləñ* ‘ebben a háborús világban evezgetésed alkalmával ha ellenség támad read, csak megöletel’ (KARA: NyK 41: 26); O *pəri lida toγəñna* ‘ételáldozatod alkalmával (tkp. helyén)’ (uo.); Szin. *jənti i lős pittı tāγa ətli wolijəs* ‘Es hörte auf zu regnen und zu schneien’ [‘mit dem Regnen und Schnee-Fallen (von der regnenden und Schnee-fallenden Stelle) hörte es auf’] (STEINITZ, OVE 1: 54, 2: 82); *V wonta məntə tāγəja joγtəs* ‘metsään menoaika tuli’ (KT 976).

A vogulban ugyanilyen időhatározói névutói szerepben használatosak a *mā* ‘föld, hely, tájék; Erde, Platz, Gegend’ szó esetragos alakjai. Például: *É nan jəlnə mənt matər ti vərsən* ! ‘te jártodban valamit cselekedtél!’ (MUNKÁCSI, VNGy. 1: 3); *É jəñγəm mətət sunsütə* ‘Midőn visszafordult (visszafordulta helyén) nézi’ (i. m. 4: 170); *É tū joγtəm mətət kit ətər sas alisavə* ‘Midőn odaér-

kezett, a két fejedelmet, mindkettőt megölte' (uo. 175); *É äm sa'iréné mämmél jol-pojte'im* 'En megszűnöm vágni' (i. m. 243).

További vizsgálatot igényelne annak a felderítése, hogy vajon a vogulban is használatos-e a *mā* főnév — az osztj. *täyji, täxa* szóhoz hasonlóan — igenevek főnevesítésére. Az osztj. *täyji, täxa* és a vog. *mā* ragos alakjainak időhatározói névutóként való használata igenevek mellett nem lehet véletlen egyezés a két obi-ugor nyelvben. Persze úgy vélem, hogy az itt tárgyalt szerkezet inkább e két nyelv areális — és nem genetikai — egyezései közé sorolandó. Megvizsgálandó volna az is, hogy ez a szerkezet mennyire van elterjedve Nyugat-Szibéria egyéb nyelveiben.

*

A 'születik; geboren werden' fogalmát az obi-ugor nyelvekben és a jü-
rákban egyebek közt a következő módon is kifejezik: vog. (VNGy. 2: 692) *É samné pat-* 'születik; geboren werden' (*sam* 'szem; Auge', *pat-* 'esik; fallen'); osztj. (KT 855) *V semä pit-* 'geboren werden (Mensch)', Kr. *semä pit-* 'geboren werden', Kaz. *sema pit-* 'geschehen, sich ereignen; geboren werden' (*sem* 'Auge', *pit-* 'geraten, fallen'); szam. jur. (LEHT. 408) *O sewan xāmā-* 'in die Augen kommen, sehen; geboren werden' (*sew* 'Auge', *xāmā-* 'hinab-, herabsteigen'). A jelentéstani és szerkezeti egyezés nyilvánvaló, de ma már nem dönthető el, hogy ez a konstrukció a három nyelv közül melyikből indult ki.

Az osztj. *jām* 'gut' melléknév a dalokban gyakran jelentésnélküli töltelékszóként fordul elő: (STEINITZ, DEWO 368) Serk. *kütän petnaja šukņ jām tūna* 'ein qualvoller guter Sommer voll Mücken'; Serk. *xūwijem tayattep jām otāņ ~ xōjtem taytiyijattam* 'wen erwarte ich ~ mit langem Warten?' (uo.); Szin. *ma mäntem ki jām jūpijn* 'nach meinem Weggang' (uo.). Az alább következő rokon nyelvi párhuzamok alapján talán feltehető, hogy az osztj. *jām* 'egész(en); ganz' jelentésen keresztül vált jelentésnélküli töltelékelemmé.

A szam. jur. (LEHT. 391) *O sawa, sawo* 'gut' melléknévnek is kimutatható hasonló alkalmazása: Oksz. *sawom_pī jernē* 'um Mitternacht' (LEHT. 391) ~ *pī sawo jernē* 'ganz um Mitternacht' (MIKOLA, Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen) 116); *wāwn_sawo jernē* 'ganz in der Mitte des Lagers' (i. m. 115). A felsorolt példákban a *sawo* jelentése 'egészen; ganz'.

Ez a szerkezet szélesebb területen is el van terjedve. A zürjénben ui. a *bur* 'gut' szó az *asiv* 'Morgen' és *rit* 'Abend' szavakkal kapcsolatban hátravetett jelzőként is használatos. Ilyenkor 'egészen; ganz' jelentés tulajdonítható neki. Például: (FOKOS-FUCHS, SyrjWb.) Vm. *med-a'sile bure vois (vojis)* 'der nächste Tag brach an, es kam der nächste Morgen' [kb. 'egészen másnap lett']; Vm. *rite bure vois* 'es wurde Abend' [kb. 'egészen este lett']. Vö. jur. *pī sawo jernē* 'ganz um Mitternacht'.

A 'jó; gut' jelentésű mellézneveknek ez a sajátos használata valószínűleg szintén közös areális jelenség a kérdéses nyelvekben.

RÉDEI KÁROLY

Miscellanea

(Contribution à l'étude des phénomènes d'ordre aréal des langues ouraliennes)

par KÁROLY RÉDEI

L'article va paraître dans la revue EFOu., tome 14.